

**Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка**  
**Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи**  
**Кафедра логопедії і спеціальних методик**

**Кваліфікаційна робота**

**з теми:**

**«Формування моторики у старших дошкільників із дизартрією  
засобами логопедичної ритміки»**

Виконала здобувачка 2 курсу групи soL1-M23z  
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)  
Спеціальності 016 Спеціальна освіта  
спеціалізації 016.01 Логопедія  
**Оксана МАЛИЦЬКА**

Керівник:  
**Вадим ЛЕВИЦЬКИЙ,**  
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент:  
**Олег ОПАЛЮК,**  
кандидат педагогічних наук,  
доцент, завідувач кафедри  
психолого-медико-педагогічних  
основ корекційної роботи

м. Кам'янець-Подільський, – 2024 р.

## Зміст

|                                                                                                                                        |           |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>Вступ.....</b>                                                                                                                      | <b>3</b>  |
| <b>Розділ I. Теоретичні основи вивчення стану та особливостей формування моторики у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією</b>   |           |
| 1.1. Аналіз літературних джерел з питання вивчення дизартрії у контексті дитячого церебрального параліча та як окремого порушення..... | 7         |
| 1.2. Особливості розвитку мовлення та моторики у дітей старшого дошкільного віку з нормотиповим розвитком та із дизартрією.....        | 22        |
| 1.3. Логоритміка, як засіб корекції моторики дітей із дизартрією.....                                                                  | 35        |
| <b>Висновки до розділу.....</b>                                                                                                        | <b>41</b> |
| <b>Розділ II. Зміст та методика вивчення стану та корекції моторики в дітей старшого дошкільного віку з дизартрією</b>                 |           |
| 2.1. Методика вивчення стану моторики в дітей старшого дошкільного віку із дизартрією.....                                             | 46        |
| 2.2. Аналіз результатів обстеження моторики в дітей старшого дошкільного віку з дизартрією.....                                        | 49        |
| 2.3. Засоби логопедичної ритміки.....                                                                                                  | 52        |
| 2.4. Основні напрямки корекції та розвитку моторики у дітей старшого дошкільного віку із дизартрією засобами логопедичної ритміки..... | 61        |
| <b>Висновки до розділу.....</b>                                                                                                        | <b>67</b> |
| <b>Висновки.....</b>                                                                                                                   | <b>71</b> |
| <b>Список використаних джерел.....</b>                                                                                                 | <b>75</b> |

## Вступ

**Актуальність дослідження.** В основі загальної моторики лежать рухи великих м'язів. Ця моторика є результатом і основою фізичного розвитку людського організму. Завдяки цій «основі» відбувається розвиток більш точних та дрібних рухів, які називають дрібною моторикою.

Відповідно до онтогенезу, з народження дитини, спочатку розвиваються м'язи, відповідальні за рухи очей, після чого розвиваються повороти голови, тоді дитина може рухати головою і утримувати її. Після чого розвиток м'язів поступово спускається вниз: розвивається моторика плечей та рук, тулуба, ніг. Якщо загальна моторика не буде розвинута, то дитині буде неможливо виконувати будь-які дрібні рухи. У свою чергу, розвиток дрібної моторики пов'язаний із розвитком мовленнєвої активності дитини. Вчені, відзначають стимулюючу функцію рухів руки на розвиток мовлення. Рівень мовленнєвого розвитку в дітей перебуває у прямій залежності від ступеня сформованості дрібної моторики пальців рук. Якщо розвиток дрібної моторики затримується, то і мовленнєвий розвиток відстає від норми.

У структурі порушення мовлення при дизартрії виділяють порушення вимовної сторони, пов'язані з недостатністю іннервації мовленнєвого апарату. При цьому, також є немовленнєві розлади, що виявляються у порушеннях загальної та дрібної моторики. Отже, при корекції порушень моторики в дітей із дизартрією необхідний комплексний підхід, з визначальним розвитком функції слухозороворухової координації.

Ці завдання можна ефективно виконати з допомогою занять з логоритміки: системи рухів у поєднанні з музикою та словом.

Логоритміка – низка вправ, завдань, ігор, що поєднує у собі музику і рухи, музику і слово, музику, слово і рухи. І все це спрямовано на виконання

корекційних, освітніх та оздоровчих завдань. Методично правильно дібрані вправи на заняттях з логоритміки впливають на загальний тонус, настрій, моторику, нормалізують дихання.

Практика використання логопедичної ритміки показує позитивну динаміку у корекції та розвитку мовлення у дітей з різними порушеннями. Зміст і організація логоритмічних занять будується відповідно до структури порушення, тільки в цьому випадку вони дають корекційний ефект.

Логопедична ритміка вирішує корекційні, освітні, виховні завдання.

До корекційних завдань можна віднести: подолання проявів мовленнєвого порушення, розвиток дихання, голосу, артикуляції, а також розвиток і вдосконалення основних психомоторних якостей (статичної та динамічної координації, перемикання рухів, м'язового тонусу, рухової пам'яті і довільної уваги) у всіх видах моторної сфери (загальної, дрібної, мімічної, артикуляційної).

В освітні завдання входить знайомство з різноманітністю рухів, формування рухових навичок і умінь, уявлень про просторову організацію тіла і його рухи, формуванні відчуття ритму.

Виховні завданням: виховання і розвиток відчуття ритму музичного твору і власного ритму рухів, розвиток здатності ритмічно рухатися під музику і критично ставитися до своїх рухів.

На логоритмічних заняттях розвиток психомоторики здійснюється на мимовільному рівні. Всі навички, отримані на логоритмічних заняттях, закріплюються на мовленнєвому матеріалі. Заняття проводяться логопедом, що володіє музичним інструментом, музичний супровід може здійснювати музичний керівник. Тривалість занять залежить від віку дітей і коливається від 20 до 35 хв. Зміст рухового і мовленнєвого матеріалу варіюється у залежності від рівня сформованості моторних і мовленнєвих навичок.

Вивченням та впровадженням логоритміки у різний час займалися Е. Жак-Далькроз, Н. Александрова, В. Гринер, Н. Збруєва, Є. Конорова, М. Румер, Е. Шепулін, Н. Ветлугіна, О. Кенеман. На сучасному етапі в Україні слід згадати праці: Н. Гаврилової, С. Коноплястої, І. Мартиненко, І. Марченко, О. Мілевської, Ю. Пінчук, Н. Савінової, Н. Пахомової, В. Тарасун, В. Тищенко, О. Ткач та ін.

**Мета дослідження:** встановлення особливостей розвитку моторики у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією, складання та застосування комплексу логоритмічних вправ для корекції порушень моторики дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засобами логоритміки.

**Об'єкт дослідження:** сформованість моторики у дітей старшого дошкільного віку.

**Предмет дослідження:** процес формування моторики у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засобами логопедичної ритміки.

**Гіпотеза дослідження:** використання засобів логопедичної ритміки оптимізує якість та ефективність корекційно-розвивальної роботи з подолання дизартрії у дітей старшого дошкільного віку.

**Завдання дослідження:** 1. Проаналізувати психолого-педагогічну та спеціальну логопедичну літературу з проблематики дослідження. 2. Виявити особливості загальної та дрібної моторики у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією. 3. Скласти та апробувати комплекс логоритмічних ігор та вправ з корекції моторики у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією. 4. Узагальнити та сформулювати висновки проведеного дослідження.

**Методи дослідження** визначалися відповідно до мети, гіпотези та завдань дослідження: теоретичні методи (аналіз літератури з проблематики дослідження); емпіричні: вивчення документації (особові справи, протоколи ІКЦ, медичні карти, дані функціонального обстеження, мовленнєві карти), бесіди з вихователями,

констатувальний та формувальний експеримент, наукового узагальнення результатів дослідження.

**Елементи наукової новизни** полягають в уточненні актуальності та важливості використання засобів логоритміки у корекційно-розвивальній роботі з подолання дизартрії у дітей старшого дошкільного віку.

**Практичне значення отриманих результатів** полягає в тому, що розроблений методичний матеріал можуть використовувати логопеди, вихователі, батьки для формування моторики в дітей із дизартрією старшого дошкільного віку.

**База дослідження:** заклад дошкільної освіти (ясла-садок) №7 Червоноградської міської ради Львівської області.

**Структура кваліфікаційної роботи:** робота складається із вступу, двох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел.

## Висновки

У структурі порушення мовлення при дизартрії виділяють порушення вимовної сторони, пов'язані з недостатністю іннервації мовленнєвого апарату. При цьому, також є немовленнєві розлади, що виявляються у порушеннях загальної та дрібної моторики. Отже, при корекції порушень моторики в дітей із дизартрією необхідний комплексний підхід, з визначальним розвитком функції слухозорової координації.

Логопедичну роботу при дизартричних розладах слід починати з ослаблення проявів розладів іннервації м'язів мовленнєвого апарату. Розширюючи рухові можливості мовленнєвих м'язів, можна розраховувати на їх краще спонтанне залучення до артикуляційного процесу. Під час проведення корекційно-логопедичної роботи з дітьми, які страждають на дизартрію доцільно використовувати такі методи логопедичного впливу: диференційований логопедичний масаж (розслабляючий або стимулюючий); зондовий, точковий, мануальний, щітковий масаж; логопедичну ритміку; пасивну та активну артикуляційну гімнастику; дихальні та голосові вправи; штучну локальну контрастотермію (поєднання гіпо- і гіпертермії).

Дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти (ясла-садок) №7 Червоноградської міської ради Львівської області. Для експерименту було обрано десятих дітей старшого дошкільного віку з дизартрією.

У 6 з 10 обстежуваних дошкільників був виявлений низький рівень розвитку моторики, у 2-середній, у 2-високий.

При виконанні рухових проб на дослідження рухової пам'яті, переключення рухів і самоконтролю у дітей відзначено неточне виконання проб, порушена їх послідовність, при перемиканні з одного руху на інший виникали труднощі, велика кількість зайвих рухів при виконанні довільних рухів та їх серій. При гальмуванні

довільного руху за сигналом відзначалася уповільнена реакція на зупинку, виконання зайвих кроків.

Завдання на дослідження статичної координації рухів було виконано краще, але відзначалося занадто коротке утримання пози, дія виконувалася із напруженням, у деяких дітей було розгойдування, так само діти балансували руками та тулубом, іноді відкривали очі.

При дослідженні динамічної координації рухів половині дітей було важко синхронізувати кроки та плеск у долоні. При присіданнях часто ставали на всю стопу, балансували тулубом і руками.

При виконанні завдання на просторову організацію рухового акта виявлено, що не всі діти знають сторони свого тіла (50 %). При повторі за логопедом рух виконують невпевнено, за самотійного виконання губляться чи відмовляються від виконання.

Під час дослідження темпу в одних дітей відзначається уповільненість рухів, в інших – навпаки надмірно швидкий темп.

Діти незграбні, обмежений обсяг активних рухів, швидка стомлюваність при навантаженнях. Нестійко тримаються на одній нозі. Погано наслідують при імітації рухів.

У дітей із дизартрією, загальномоторна сфера характеризується недиференційованими, скутими і, в основному, уповільненими рухами. Зустрічаються синкінезії, екстрапірамідна недостатність рухової сфери та порушення загального м'язового тону. У деяких випадках рухливість виражена досить яскраво, проте самі рухи є непродуктивними. Зокрема, відзначається зростання м'язового тону рук, при їх підйомі вгору, слабовиражений тремор пальців, а також гіперкінези язика.

Логоритміка – низка вправ, завдань, ігор, що поєднує в собі музику, рухи, музику і слово, музику, слово і рухи. Об'єктом логопедичної ритміки є структура порушення мовлення і немовленнєві психічні функції. Предметом логоритміки – різноманітні порушення психомоторних, сенсорних функцій і система рухів у поєднанні з музикою і словом. Мета – подолання мовленнєвого порушення шляхом розвитку і корекції немовленнєвих і мовленнєвих психічних функцій, адаптація до умов соціального середовища.

Симбіоз слова, музики та руху у логоритміці заради подолання порушень мовлення дошкільника має на меті: 1) поєднати у свідомості дитини мовлення з рухом і музичним ритмом; 2) розвинути основні рухи дитини; 3) розвинути музично-ритмічне відчуття.

Засоби логопедичної ритміки можна представити, як систему поступово ускладнюючихся логоритмічних і музично-ритмічних вправ і завдань, що лежать в основі самостійної рухової, музичної і мовленнєвої діяльності дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку. Засобами логопедичної ритміки є: ходьба і марширування у різних напрямках; вправи на розвиток дихання, голосу і артикуляції; вправи, що регулюють м'язовий тонус; активізуючі увагу; вправи під рахунок; мовленнєві вправи без музичного супроводу; вправи, що формують відчуття музичного розміру; вправи які формують відчуття музичного темпу; ритмічні вправи; спів; гра на музичних інструментах; самостійна музична діяльність дітей;

Залежно від завдань, які ставить логопед, на кожний розділ може відводитись різна кількість часу, але, у будь-якому випадку, наприкінці заняття мають бути вправи на зняття напруження, розслаблення та заспокоєння.

Групові заняття проводилися 2 рази на тиждень по 20-25 хвилин, мовленнєвий матеріал добирався відповідно до рівня актуального розвитку мовлення дітей. Також діти відвідували музичні заняття.

Кожне заняття включало кілька напрямків: розвиток загальної моторики, музичного слуху, відчуття ритму і темпу (ходьба і марширування у різних напрямках під рахунок і під музику), розвиток дрібної моторики (пальчикова гімнастика), безпосередньо логопедична робота (спираючись на індивідуальний підхід до кожної дитини, логопедична робота була спрямована на виправлення тих проблем, які були зазначені в журналі логопедичних занять, а саме: артикуляційні вправи, координація рухів язика, розвиток мовленнєвого дихання, розвиток просодичної сторони мовлення, робота над розвитком міміки), розвиток комунікативних навичок (діалог, ігри).

Для дітей з дизартрією характерним є спрощення програми при виконанні рухових завдань, уповільнене включення у діяльність, слабкість у запам'ятовуванні рухової програми дій, знижена мотивація до занять, робота починається з формування мотивації до занять на доступному руховому і музичному матеріалі з використанням невербальних засобів комунікації.

Для дітей з дизартрією особливого значення набуває багаторазовість повторення однотипних вправ на всіх етапах методики. Якщо музичні ритмічні заняття чергуються з логопедичними, тоді вони мають носити більш розважальний характер і сприяти активному відпочинку, тобто враховувати швидку нервову і психічну стомлюваність дітей. Робота з дітьми з дизартрією проводиться у кілька етапів. Відповідно до них здійснюється музично-ритмічний мовленнєвий розвиток дітей.

### Список використаних джерел:

1. Березан О.І. Неврологічні основи логопедії: Навчальний посібник для студентів спеціальності 6.010100 – «Корекційна освіта» / О.І. Березан. – Полтава: Друкарня ПП Ткалич А.М. – 2008. – 92 с.
2. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН – 1998. – 204 с.
2. Винарская Е.Н., Пулатов А. М. Дизартрия и ее диагностическое значение в клинике очаговых поражений мозга. / Е. Винарская, А. Пулатов – Ташкент: Мектеп, 1989. – 435 с.
3. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.
4. Голуб А.В. Історичний аспект проблеми дизартрії (хронологізація. Перший та другий періоди) / А. Голуб // збірник наукових праць Кам'янець-Подільського університету Івана Огієнка. Сер.: Соціально-педагогічна. – 2013. – Вип. 22(1). – С. 30–40.
5. Довідник вчителя-логопеда / [авт.-упор. С.М. Лупінович] – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 112 с.
6. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: в 2-х т. – М.: Просвещение, 1986. – Т. 1. – 427 с.
7. Івахненко В. М. Корекція вад мовлення засобами театральної педагогіки / В.М. Івахненко // Логопед. – 2012. – № 7. – С. 2-5.
8. Игры в логопедической работе с детьми: Пособие для логопедов и воспитателей детских садов: / Под ред. В.И. Селиверстова. – К.: Школа, 1985. – 185 с.
9. Ілляшенко Т.Д., Стадненко Н.І. Аномальна дитина в школі: Навчально-методичний посібник. – К.: ІСДО, 1995. – 120 с.

10. Казачанська І.М. Подорож до лісової школи: корекційно-розвивальні арттерапевтичні заняття / І.М. Казачанська // Логопед – 2012. – № 7. – С. 23-27.
11. Каменєва-Замараєва Т.В., Рудяк Л.В., Тимошенко Л.М. Розмовник. Логопедичні завдання для роботи вихователя. – Х.: Вид.група «Основа», 2013. – 256 с.
12. Канарська М. В. Психотерапія в логопедичній практиці / М.В. Канарська // Логопед. – 2013. – № 5. – С. 19-21.
13. Козьявкін В.И. Детские церебральные параличи: медико-психологические проблемы / В. Козьявкін, Л. Шестопалова, В. Подкорытов. – Львов: Медицина. – 1999. 246 с.
14. Конопляста С.Ю., Риоалія від А до Я: Монографія. – К.: Книга-плюс. – 2016. – 312 с.
15. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія. Навчальний посібник / за ред. М.К. Шеремет. – К.: Знання, 2010. – 293 с.
16. Конспект лекцій до дисципліни «Логоритміка» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта, додаткової спеціальності 016 Логопедія. Одеса, 2021. 61 с.
17. Киричук О.В. Проблема спілкування як об'єкт педагогічних досліджень // Радянська школа. – 1973. – № 6. – С. 5-14.
18. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – Київ: Київська книжкова фабрика, 1995. – 304 с.
19. Кудярьська Т.Р. Виховання та навчання дітей з мовними порушеннями в умовах модернізації освіти / Т.Р. Кудярьська // Логопед. – 2011. – № 8. – С. 17-18.
20. Кудярьська Т.Р. Врахування структури порушення під час організації корекційної роботи / Т.Р. Кудярьська // Логопед. – 2012. – № 2. – С. 2-4.
21. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. –

Прага, 1984. – 289 с.

22. Левина Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом. – М.: Просвещение, 1981. – 232 с.

23. Лінгводидактика в сучасних закладах освіти. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2001. – 269 с.

24. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики. – Донецк: Лебідь, 2002. – 327 с.

25. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповнене. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776 с.

26. Логопедия: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под редакцией Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528 с.

27. Лопатинська В. Морально-гуманістичний зміст спілкування // Шлях освіти. – 2003. – №1. – С.27-30.

28. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку. – К.: НДІ педагогіки України, 1991. – 198 с.

29. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: [Науково-методичний посібник] / Н.В. Манько. – К.: КНТ, 2008 – 256 с.

30. Марченко. І.С., Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). [Навч. посібн. для студентів вищих навч. закладів.]. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 288 с.

31. Методика викладання української мови: Навчальний посібник / С.І. Дорошенко, М.С. Вакуленко, О.І. Мельничайко та ін. – К.: Вища школа, 1992. – 398 с.

32. Овчиннікова Т.С. Музика, ритм і співи в логопедичній роботі. Методичний посібник для логопедів, учителів, вихователів і музикальних керівників загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів / Т.С. Овчиннікова, Л.О. Федорович / За наук. ред. Л.О. Федорович. – Кременчук: Християнська Зоря, 2009. – 88 с.

33. Олійник Г.А. Виправлення недоліків звуковимови й мовлення в учнів: [Метод. Посібник] / Г.А. Олійник, за ред. О. Давидова. – К.: Основа. –1997. – 306 с.

34. Пінчук Ю.В. Мовленнєві вправи для виховання у дітей правильної вимови звуків Р, Р', Л, Л' / Ю.В. Пінчук, Л.Л. Циба. – К.: КНТ, 2007. – 215 с.

35. Плиска О.І. Фізіологія вищої нервової діяльності та сенсорних систем: Посібник. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 285 с.

36. Психотерапія в логопедичній практиці: Методичні рекомендації / Укладач Н.М. Ушанська. – К.: РУМК, 1992. – 24 с.

37. Рібцун Ю.В. Учні початкових класів із тяжкими порушеннями мовлення: навчання та розвиток: навч.-метод. посіб. – Львів: Світ, 2020. – 264 с.

38. Савченко М.А., Методика виправлення вад вимови фонем у дітей: Навчальний посібник. – Тернопіль: Мандрівець. – 2011. – 160 с.

39. Савчин М. Педагогічна психологія. – Дрогобич: Відродження, 1998. – 142 с.

40. Сак Т.В. Особлива дитина: Від народження до 6 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2008. – 144 с.

41. Словарь практического психолога / Составитель С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1998. – 800 с.

42. Соботович Е.Ф., Гопиченко Е.М. Фонетические ошибки в письме умственно отсталых учащихся младших классов. – М.: Просвещение, 1979. – 405 с.

43. Соботович Е.Ф. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению. – К.: ПП «Компанія «Актуальна освіта», 1998. – 127 с.
44. Соботович Е.Ф. Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции. – К.: ІСДО, 1995. – 204 с.
45. Социальная психология личности в вопросах и ответах / Под редакцией В.А. Лабунской. – Кишинев: Гардарика, 1999. – 397 с.
46. Спеціальна педагогіка: [понятійно-термінологічний словник] / За ред. акад. В.І. Бондаря. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 436 с.
47. Таранов П.С. Приемы влияния на людей. – Симферополь: Таврия, 1995. – 496 с.
48. Тарасун В.В. Логодидактика. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 2004. – 348 с.
49. Тарасюк А.І. Особливості мовленнєвого розвитку дітей із сенсорною алалією Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти / За загальною редакцією Бойчука Ю.Д. – Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2020. – С.234-329.
50. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 3. – К.: Актуальна освіта, 2006. – 148 с.
51. Тишина Л.А. Влияние словарной работы на развитие связной речи дошкольников с общим недоразвитием речи / Л.А. Тишина, Г.Р. Кузахметова // Логопедия. – 2007. – №2. – С.59-63.
52. Трофименко Л.І. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів // Дефектологія. 2007. – №3. – С.34-40.

53. Ручко С.М. Организация взаимодействия учителя-логопеда и воспитателей в коррекционной работе : на материале лекс. темы "Домашние животные" / С.М. Ручко // Логопед. – 2011. – № 5. – С. 10-16.

54. Федорович Л.О. Конспекти логоритмічних занять із дітьми дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення / ЛО. Федорович, Я.О. Пищалка. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС»ЛТД. – 2009. – 288 с.

55. Филичева Т.Б., Чевелева Н.А., Чиркина Г.В. Основы логопеди. – М.: Просвещение, 1989. – 317 с.

56. Хілько Г.О. Логоритміка для дітей-логопатів дошкільного віку / Г.О. Хілько, І.М. Зятіна // Логопед. – 2013. – N 8. – С. 40-45.

57. Хрестоматія з логопедії / За ред. Шеремет М.К., Мартиненко І.В. – К.: КНТ, 2006. – 361 с.

58. Шеремет М.К. Корекція просодичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією: навч.-метод. посіб. / М.К. Шеремет, О.В. Боряк. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2013. – 192 с.

59. Шеремет М.К., Ревуцька О.В. Логопедія (корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. – К.: Голос. – 2009. – 244 с.

60. Школьник С.Я. Мовні віршовані ігри та вправи з музичним супроводом для дітей-дошкільників, що мають вади мовлення. – Харків: Торнадо. – 1999. – 80 с.